

O TZW. PATERYKU KOMPILACYJNYM

Jerzy RUSEK, Kraków

Swój referat na VII Międzynarodowym Kongresie Sławistów w Warszawie zatytułowany *Czy Metody przetłumaczył Pateryk i który?* zakończyłem następującym stwierdzeniem: »Tak więc, dopóki nie zostaną wydane i zbadane teksty Pateryków różnych redakcji i typów w mocy pozostaje przedstawiony przez v. Wijka na II Kongresie Sławistów pogląd, że Paterykiem przetłumaczonym przez Metodego jest Pateryk Skitski.« Polemizowałem wówczas z hipotezą Iwanowej¹, że Paterykiem Metodego był Pateryk Synajski oraz z Nikołową², która wysunęła przed kilku laty hipotezę i broni jej nadal, że Paterykiem przetłumaczonym przez Metodego był Pateryk Kompilacyjny. Swoje wystąpienie na specjalnie zorganizowanym przez sławistów austriackich Sympozjum, poświęconym zagadnieniu słowiańskiego przekładu Pateryka, chciałbym skoncentrować na Pateryku Kompilacyjnym.

Jak wiadomo był to najpopularniejszy typ Pateryka, zachowany w największej ilości odpisów. Zdaniem Jeriomina »Зведений патерик — одно с величезних літературних підприємств стародав-

---

¹ Т. А. Иванова, Заметки о лексике Синайского патерика (К вопросу о переводе Патерика Мефодием), Вопросы современной филологии. Сборник статей к семидесятилетию В. В. Виноградова, Москва 1965, s. 149—52. Hipotezę o Metodejskim pochodzeniu Pateryka Synajskiego wysunął arch. Leonid jeszcze w r. 1890, pogląd ten przyjął również Smirnow w wydanej w 1917 r. pracy o Synajskim Pateryku. Hipoteza Iwanowej spotkała się z ostrą krytyką ze strony recenzentów, E. Błahowej (Slavia XXVII s. 645—6) a zwłaszcza A. S. Lwowa (Советское славяноведение 1971, № 6, s.107—10).

² Светлина Николова, Патеричните разкази в старата българска литература. Автореферат на дисертация за присъждане научна степен кандидат на филологическите науки, София 1970, s.2; Ранните старобългарски преводи на патеричните сборници. Константин — Кирил философ. Юбилеен сборник по случай 1100 годишнината от смъртта му. София 1969, s. 232. Патеричните разкази в историята на старата българска литература. Старобългарска литература. Изследвания и материали. кн. първа, София 1971, s. 167.

нього слов'янства в його шуканнях популярної й цікавої книги до читання»³. Pateryk Kompilacyjny zdobył sobie również szerokie rzesze czytelników świeckich. W jednym z rękopisów mamy wyraźną wzmiankę o tym, że czytany on był na głos przez duchowieństwo osobom świeckim. O jego popularności wśród Słowian prawosławnych świadczy zachowana ilość tekstów. Nie pomylimy się, jeśli stwierdzimy, że idą one w setki. Zasłużony badacz staroruskiej literatury i wielki znawca problematyki słowiańskiego Pateryka prze-studiował ich w zbiorach bibliotek ruskich około 60, a przecież teksty Pateryków rozsiane są po bibliotekach wielu krajów. Pość wszystkich odpisów, w tym i XVII wiecznych, Pateryka Synajskiego według Smirnowa⁴ nie przekracza 30. Dla porównania dodajmy, iż Preobrażenski⁵ naliczył tylko 20 odpisów Skitskiego Pateryka.

Gruntowne studium poświęcone Kompilacyjnemu Paterykowi opublikował w 1927 r. uczony rosyjski Jeriomin w periodyku Ukraińskiej Akademii Nauk »Сводный« Патерик у південно-слов'янських, українському та московському письменствах»⁶. Autor podał w nim wnikliwej analizie około 60 odpisów Pateryka Kompilacyjnego, porównał je z Paterykami Synajskim, Skitskim, Alfabetycznym, Jerozolimskim i tekstem Prologu. Doszedł do ciekawych wniosków: 1. Pateryk Kompilacyjny stanowi osobliwość słowiańską, nie ma greckiego tekstu podobnego typu Pateryka. Na gruncie słowiańskim Pateryk Kompilacyjny zachował się w licznych odpisach bułgarskich, serbskich, rosyjskich i ukraińskich od XIV—XVIII wieku. 2. Pateryk Kompilacyjny doszedł do nas w ponad 20 redakcjach, z których tylko 3 można bezpośrednio sprowadzić do archetypu (redakcja α , β , γ). Pozostałe w ten czy inny sposób wywodzą się z redakcji γ . 3. Redakcje Kompilacyjnego Pateryka są wynikiem zamierzonej, świadomej przeróbki redakcyjnej. Ślady takiej przeróbki widoczne są nawet w tych odpisach, które sprowadzają się do jednej redakcji. 4. Da się odtworzyć archetyp Pateryka Kompilacyjnego. 5. Kompilacyjny Pateryk powstał w Bułgarii w XIV w. 6. Pateryk Kompilacyjny stanowi kompilację dokonaną przez Słowia-

³»Сводный« Патерик у південно-слов'янських, українському та московському письменствах, Записки історично-філологічного відділу УАН, У Києві 1927, кн. XV, s. 82.

⁴И. М. Смирнов, Синайский патерик (*Λεγμὸν πνευματικὸς*) в древне-славянском переводе, Сергиев Посад, 1917, s. 147—57.

⁵В. С. Преображенский, Славяно-русский скитский патерик, Киев 1909, s. 173—5.

⁶Записки історично-філологічного відділу Української Академії Наук, У Києві 1927, кн. XII, s. 48—77, кн. XV, s. 54—101.

nina ze słowiańskich źródeł: Pateryków Synajskiego, Skitskiego, Alfabetycznego i Jeruzolimskiego. 7. Pateryk Kompilacyjny stał się podstawowym źródłem dla całego szeregu zborników, korzystał z niego też redaktor rosyjskiego drukowanego Prologu z r. 1642—43.

Mocno ugruntowaną i niekwestionowaną przez nikogo tezę Jeriomina co do pochodzenia Pateryka Kompilacyjnego poddała w wątpliwość bułgarska badaczka Swetlina Nikołowa w swej pracy kandydackiej »Патеричните разкази в старата българска литература«⁷. »Съпоставянето и синтезирането на резултатите от досегашните проучвания на патеричните сборници — pisze autorka — както и продължителните наблюдения над Сводния патерик, дават възможност в дисертацията да се обоснове една нова хипотеза — че дело на Методий е именно Сводният патерик«⁸. Swetlina Nikołowa, historyk literatury starobułgarskiej, wysuwając nową, »oryginalną« hipotezę podjęła się zadania przerastającego zapewne jej siły. Do postawienia hipotezy obalającej dotychczasowe ustalenia stanowiące wysiłek badawczy wielu uczonych nie miała żadnych poważnych przesłanek. Oddajmy zresztą głos samej autorce: »Както е известно, Сводният патерик съдържа произведения от Синайския, Скитския Азбучния и Ерусалимски патерик, а някои негови редакции — и от Римския патерик. Безспорно е, че тези патерични сборници са преведени през последната четвърт на IX, найкъсно до началото на X в. Несъмнени са и издирените в Синайския и Скитския патерик моравизми. Като се знае, че Скитският патерик, от една страна, и Азбучният и Ерусалимски, от друга, произлизат от един общ сборник, наречен от Фотий *Μέγα Λειτουργάριον*, може да се допусне, че Методий е превеждал направо от този патерик, а не от извлечените от него сборници *Ἀνδρῶν ἁγίων βιβλος* и *Ἀποφθέγματα τῶν ἁγίων γερόντων*. Само по този начин е възможно да се обясни как в пълния превод на Азбучния и Ерусалимски патерик, който в цялост е по-нов от превода на Скитския патерик, са попаднали някои по-архаични езикови форми. Тук трябва да се изтъкне, че сборниците *Ἀνδρῶν ἁγίων βιβλος*, *Μέγα Λειτουργάριον* и *Λειτουργικὸς* от Йоан Мосх са единствените патерици, върху които патриарх Фотий обръща специално внимание в своя *Μυριοβιβλον*, а тъкмо откъси от тях са поместени в Сводния патерик. В полза на хипотезата за Методий като съставител и преводач на Сводния патерик може да се из-

⁷ София 1970.

⁸ Ранните старобългарски преводи на патеричните сборници, s. 232.

тъкне също обстоятелството, че двамата братя започвали превеждането на някой паметник обикновено с превод на избрани откъси от него. Фактът, че в пълните текстове на Синайския, Скитския, Азбучния и Ерусалимски патерик, произведенията, поместени и в Сводния патерик, се четат в един и същ превод свидетелствува за използването на първоначалния Методиев превод от по-късните преводачи, които са били най-вероятно ученици на славянските просветители. Подобно вплитане на съществуващ частичен превод в извършен по-късно пълен превод е познато още от Кирило-Методиевата епоха: при съставянето на четвроевангелието в Моравия онези негови части, които са влизали в изборното евангелие, не са били преведени отново, а на съответните места в четвроевангелието е бил вмъкнат старият превод. Прави впечатление, че Методиевият житиеписец в гл. XV от своето съчинение не говори за превеждане на определен патерик. Употребата на множествено число едва ли може да се тълкува като известие, че са преведени няколко патерика, тъй като те са твърде големи по обем. Множествено число в случая може да означава, че Методий е превеждал от различни патерични сборници»⁹.

Tylko małoodpowiedzialny historyk literatury mógł napisać: »Първа представа за патеричните разкази българските читатели получават чрез съставения и преведен от Методий Своден патерик. Не след дълго Кирило-Методиевите ученици превеждат в България пълните текстове на Скитския, Азбучния и Ерусалимски, Синайски и Римски патерик«¹⁰. Dla Niokołowej wszystko jest proste i jasne. Jeriomina swą tezę o powstaniu Pateryka Kompilacyjnego oparł na gruntownym zbadaniu 60 rękopisów. Niokołowa z całą szczerością pisze: »Изводите се основават на ръкопис № 1036 от Нар. библиотека »Кирил и Методий« в София, XIV в., бълг. извод, в който на л. 1а—165а е преписан Сводният патерик. Макар че този ръкопис не представя архетипния състав на Сводния патерик (по класификацията на I. Ерьомин, »Сводный« патерик, кн. XII, стр. 62—65 ръкопис № 1036 трябва да бъде причислен към редакция γ), в случая това не е важно, понеже различията са преди всичко в реда на произведенията«¹¹. Oto dane językowe

⁹ Ранните старобългарски преводи на патеричните сборници, с. 232—3.

¹⁰ Патеричните разкази в историята на старата българска литература, с. 167.

¹¹ Ранните старобългарски преводи на патеричните сборници, с. 233, грзур. 1.

przytoczone przez Nikołową, które pozwoliły jej postawić nową hipotezę o przełożeniu przez Metodego Pateryka Kompilacyjnego: prawie bezwyjątkowe użycie dualu zarówno przy rzeczownikach jak i czasownikach, konsekwentne zachowanie *l* epentetycznego, konsekwentne użycie spójnika *jako* przy mowie zależnej, wyjątkowo częste użycie aorystu sygmaticznego I, częste zachowanie nieściągniętych form imperfectum i złożonej odmiany przymiotnika, występowanie wyrażenia *lětb estb* znanego z przekładów ewangelii, Kodeksu Supraskiego i Azbucznej Modlitwy. Obecność form średniobułgarskich w Pateryku Kompilacyjnym zdaniem autorki jest zrozumiała, gdy się ma na uwadze fakt, że najstarsze zachowane rękopisy pochodzą z XIV w. Pateryk nie należał do ksiąg liturgicznych, był poddawany ciągłym zmianom, zwłaszcza językowym, i dlatego wprowadzenie do tekstu średniobułgaryzmów nie przedstawia nic szczególnego. Ważniejszy jest fakt zachowania szeregu archaicznych cech językowych. Przy tym niezależnie od źródła wszędzie spotyka się te same archaizmy. Pozostawny i to twierdzenie Nikołowej bez komentarza. Przytoczone przez nią z rękopisu nr 1036 »archaizmy gramatyczne« nie dają absolutnie żadnych podstaw, by widzieć w Pateryku Kompilacyjnym tekst przełożony przez Metodego. Należy przy tym podkreślić, iż nie zawsze dane Nikołowej są ścisłe. Trudno np. mówić o wyjątkowo częstym użyciu aorystu sygmaticznego I skoro ten typ aorystu poświadczony jest wyłącznie od czasownika *rekq*¹².

Przeprowadzone przeze mnie szczegółowe studia nad Paterykiem Kompilacyjnym nie potwierdzają hipotezy Nikołowej. Analiza gramatyczno-leksykalna rękopisu nr 1036 wykazała, że nie można w tym Pateryku dopatrywać się tekstu związanego z działalnością przekładową Metodego. Rękopis nosi wyraźne znamiona zabytku XIV wiecznego. Archaizmów gramatycznych odbiegających od ówczesnej normy w zabytku nie ma, stwierdzono w nim natomiast liczne innowacje, niektóre rzadko występujące w tekstach z tego okresu.

U czasownika zwracają uwagę np. formy 1 os. sing. praes. nowej *-a-* koniugacji, por. *зде прѣбывамъ азъ съ мѣжеиъ монимъ 12, и азъ вѣкиъ яко стѣи мон имаше сѣи и вѣ лице не познавамъ его 109a.*¹³

¹² Utrzymywanie się archaicznej formy aorystu czasownika *rekq* obserwuje się również w innych zabytkach średniobułgarskich.

¹³ Najwcześniejsze przykłady nowej *-a-* koniugacji pochodzą z Trojańskiej Opowieści (poł. XIV w.), por. K. Мирчев, Историческа граматика на българския език, София 1958, s. 190.

Liczne są tu też przykłady form 1 os. sing. praes. czasowników koniugacji IV z usuniętą palatalizacją przez *-j-*, np. *въкоуѣса* 12, *отпоустѣа* 15, *потроудѣа са* 15, *опровратѣа* 25, *носѣа* 27а, *потроудѣа* 53а, *ходѣа* 139а, *испросѣа* 8а, *приносѣа* 53а. W zabytku nie spotyka się zupełnie starego konditionalu z *bimъ*, *бѣ*. Poświadczony są tylko nowsze formy z *bichъ*, np. *аще би чикомъ оугаждѣа, и хѣѣ рабѣ не би былѣ* 63а, *вихомъ прѣварилѣ* 65а. Nie ma też śladu po supinum, które zostało zastąpione przez infinitivus, por. *сего ради придѣх видѣти смръть твоѣ* 30а, *придѣх поклонити са тебѣ* 48а, *рѣкодѣане свое отиде продати* 12, *идошѣ въ поустыина посѣтити нѣкогого ошелника* 28а, *оуѣ .нон градѣтъ оунолитѣ тѣа и поити въ келѣѣ нашѣ и оучрѣдѣити* 19. W Pateryku Kompilacyjnym poświadczony są obie formy part. praet. act. I: *truždъ* i *trudivъ*. Ilościowy stosunek form starszych do nowszych wynosi mniej więcej 1 : 4, przy czym formy starsze imiesłowu (*truždъ*) ograniczone do kilku zaledwie czasowników używane są przeważnie w utartych zwrotach i konstrukcjach składniowych.

Z nowszych form fleksyjnych rzeczownika charakterystycznych dla Kompilacyjnego Pateryka wymienimy: końcówkę *-ochъ* loc. pl. rzeczowników męskich i nijakich, np. *о мнихохъ* 8а, *по сицевыхъ мѣстохъ* 17а, *въ многыныхъ дръвохъ* 62, *троудохъ* 84, *по поущеніохъ* 164а, *писаніохъ* 84; końcówkę *-mi* w instr. pl. rzeczowników nijakich, np. *знамени* 36а, *овѣщани* 56а, *въздръжанѣ* 86; nom. sing. na *-a* rzeczowników żeńskich dawnych tematów na *-ji* (typ *pustyni*, *sōdiji*), np. *поустыинѣ* 55, *милостинѣ* 43, 52а, *грьдынѣ* 44а. Poważnie zmieniona jest dawna deklinacja spółgłoskowa rzeczowników, por. takie nowsze formy przypadkowe jak np. *каменѣ* 38, *брѣменѣ* 64а, *отрочѣаго* 4, *пламеню* 62.

Szereg nowszych cech wykazuje w zabytku przymiotnik. Zwracają tu uwagę przede wszystkim liczne przykłady form złożonych przymiotnika przekształcone pod wpływem odmiany zaimka *тѣ*, por. np. *сѣ съкроушенѣмъ срѣцѣмъ* 2, 28, *тисѣмъ гласомъ* 22а, *тенѣмъ гласомъ* 22а, *осклавленѣмъ лицѣмъ* 45а, *жестоцѣмъ гласомъ* 28, *въ соуѣтномъ мнрѣ* 17, *о иночьскомъ житіи* 15а, *въ кѣпрѣскомъ островѣ* 131а, *о презвитери отвлѣченомъ* 2а, 3а, *о отроковици погоубѣнної о инокыни вѣжавшой* 126а, *о инокыни обрѣтѣнної* 132, 132а, 135, 135а, *на оуготовленної постели* 2а, *въ оубогон ли сен келѣи* 12а, *къ великон црѣви* 12, *сестрѣ недѣжної* 18.

Liczne innowacje stwierdzamy w zakresie odmiany i użycia liczebników, por. *по триехъ днѣхъ* 5, 5а, *по десѣтихъ днѣхъ* 70, *по днѣхъ же седмихъ* 103а, *по тридесѣтихъ днѣхъ* 90а, *сѣ осинни велѣѣди* 149, *егоже мнѣ патинѣ лѣтомъ сѣща възрастомъ* 93, *сима двѣма ѣзыкѣма* 95.

Zwracają uwagę nowe formy zaimka posesywnego na osobę 3: *тоговъ*: *тогова сѣтъ* 33a, *яко възатъ* .. *тогова* 62a, nowa forma acc. sing. fem. zaimka osobowego *еѡ*, por. *по сѣмъ наказавѣ еѡ* . . . . . и *бивѣ еѡ* 25a, *начатѣ истазовати еѡ* 26 oraz emfaticzne formy zaimka posesywnego, np. *заведошѣ въ своѣ имѣ земли* 8a, и *приведошѣ мнихѣ въ своѣ имѣ земли* 10, *идошѣ въ своѣ имѣ странѣ* 19a, *пришедше възашѣ и въ свои имѣ корабли* 52a, *сѣмоу же съблазнішоу сѣ на своѣ емоу женѣ единосѣ и дваши* 25a. Pierwotnego biernika zaimka osobowego męskiego *ѣ* prawie nie spotyka się w zabytku, zastąpiła go nowsza forma genetiwu *jego*.

Paterykowi Kompilacyjnemu obce są archaizmy składniowe właściwe Skitskiemu i do pewnego stopnia jeszcze Synajskiemu Paterykowi. Spotyka się natomiast liczne innowacje charakterystyczne dla młodszych zabytków. Bezprzyimkowy locativus po czasownikach z przedrostkami zachowany jest w zabytku szczątkowo. Wynotowałem jeden zaledwie przykład zawarty w cytacie z psalterzowego tekstu *пригвозди страстѣ твоимѣ плѣтъ нашѣ* 6a. Zazwyczaj mamy w takich przypadkach konstrukcje przyimkowe z datiwem ale spotyka się też konstrukcje z genetiwem, np. *причастии сѣ чѣннихѣ и животворящихѣ танихѣ* ѡа ба 1. Dla Pateryka Kompilacyjnego charakterystyczna jest zmiana położenia przyimka *radi*. Przyimek ten używany jest przed imieniem, por. np. *раздрѣшаетъ тѣ ради крѣве* 3a, *спѣви въ црѣви твоимѣ ради бл҃гости твоєѣ* 13, *осквернѣет сѣ отчасти ради грѣха* 16, *иди старче ради троугда твоего и смѣрениа* 43, и *ради моеѣ л҃кности* 4. Podobną zmianę stwierdzamy u przyimka *въ* . . . *mѣsto*. Używany pierwotnie rozdzielnie przyimek *въ* . . . *mѣsto* w ciągu historycznego rozwoju języka bułgarskiego przekształcony został w jednolity przyimek *vmesto*. Pateryk Kompilacyjny wieloma przykładami poświadcza to stadium rozwojowe, por. *и възимѣ друугаго въ мѣсто сего* 24, *въ мѣсто онѣхѣ носѣ хоуды сѣѣ ризы* .. *въ мѣсто оного* . . . и *въ мѣсто банѣ жже имѣхѣ възливалѣ мало воды на нозѣ мои и сандалы ради немощи моеѣ и пакы въ мѣсто моусикиѣ и прѣг҃ждницѣ и пицалии по . бѣ . Цална . . . въ мѣсто грѣха иже сътворѣхѣ* 27a.

Wyraźnych śladów zachwiania syntetycznej deklinacji w Pateryku Kompilacyjnym nie stwierdzono, jeśli nie brać pod uwagę przykładów wyzbywania się fleksji przypadkowej przez imiesłowcy. Zanotowano natomiast kilka przykładów wzmacniania formy przypadkowej przyimkiem w narzędniku instrumentalnym, np. *и вѣахѣ мѣ съ жезліемѣ огньимѣ гл҃аще* 142, и *съ огньноѣ л҃жницеѣ вѣлагаахѣ см҃да члѣчь* 142.

Dla ustalenia pierwotnego przekładu ważniejszy niż dane gramatyczne jest materiał leksykalny, którego Nikołowa zupełnie nie wzięła pod uwagę. Pod tym względem Pateryk Kompilacyjny jest zdecydowanie młodszy od Skitskiego i Synajskiego. Nie znajdziemy w nim charakterystycznych dla tamtych zabytków a zwłaszcza Skitskiego Pateryka archaizmów leksykalnych.

Z wyrazów uznawanych za tzw. morawizmy w Pateryku Kompilacyjnym występuje zasadniczo tylko *malъženъсь*: *стыдѣста сѧ въ свои земли отрещи сѧ мнишьскаго житїа, а мирѣска быти малъженца* 163. Wyraz ten podaje Miklosich z serbskiego Pateryka przechowywanego w Bibliotece Wiedeńskiej (XIV w.) oraz z Nomokanonu¹⁴.

Zasadniczy zrab leksyki Pateryka Kompilacyjnego stanowi słownictwo nie nawiązujące do dziedzictwa epoki Cyrylo-Methodiańskiej i nie związane z działalnością przekładową Metodego. Oto niektóre z wyrazów charakterystycznych dla Pateryka Kompilacyjnego: *обоуца, обоуѣль (прїидох рещи ти обоуца сътворити* 22a, *хоуца емоу рещи да сътворит ми обоуѣль* 12), *воладовати (ѣда како воладоуетъ или оумрѣтъ* 73), *жительствовати (бѣ ѡе нѣкын презвитеръ жительствоуѡ въ горѣ нѣкоен* 34, *жительствоваше нѣкын инокъ иногы лѣты* 46a), *обоудеаемъ (слава ти ѡе приеѣжице обоудеаемымъ и спсєние к тебѣ прѣбѣгажцимъ* 55), *посоухъ (от сєго възьидє приложити на гробѣ и посоухъ єго* 163), *сѣтованъ (видѣвже єго азъ сице сѣтовна* 65, *начѧ сѣтовенъ быти), рать (вълагаєтъ мнихоу ратъ на отроковицѧ* 50), *ратовати (на иже мене ратовати тѣцѧжцих сѧ* 55), *чрѣпчна (и огнѣ нагладѧж и гурнецѣ приставлѣж и чрѣпчна ємоу вывѣ и водѧ ношѧ* 149a), *писци (и дѧ цѣнѧ писци и възємѣ си . . . іако оубо разоумѣ писци онѣ* 62a), *плавци (слышавше же се другаго кораблѣ плавчѣж* 52a), *сокалицѧ (колицѧ желѧтъ насытити сѧ понѣ листвєнє от зєлѧ иже въ моєн сокалицѧ помєтаємо* 106), *хѧиладѧ (не доволно ли бѣ тебѣ . ѡ . хѧиладѧ срацинѣ иѡже отвѣрѧж от мене* 115a, *и златники три хѧиладѧ* 133a).

Zwraca uwagę konsekwentne używanie takich wyrazów jak *naprzykład*: *тѣчиѧ zam. тѣкъмо, нѣкын zam. єтерѣ, островѣ zam. отокъ, скоро zam. ѡдро. W zabytku występuje tylko врачъ nie балин. Obok врачевание używany jest wyraz лѣчѣба (сє лѣчѣба єстѣ ісѣова* 59a).

¹⁴ Słownik języka starsłowiańskiego Czechosłowackiej Akademii Nauk nie podaje wyrazu *malъženъсь*, notuje tylko *malъžena* dual. 'małżonkowie' z *Zywotu Metodego, Zakonu sądъnego ludъmъ* oraz *Rylskich fragmentów (Slovník jazyka staroslověnského, z. 17, Praha 1968, s. 183)*. Wyraz ten spotykałem również w zabytkach średniobułgarskich. Notowałem go *Sborniku Sewastianowa (XIII—XIV w.)*, *вѣста во малъжєна* 63a, w *Pandektach Nikona Czernogorca (XIV. w.) малъжєнци мѧжѧ* 256, u *Prezbitera Kozmy малъжєнство* 54a. Wyraz *malъžena* znany mi jest też z *Kroniki Georgi Amartola*.

Słownictwo Pateryka Kompilacyjnego w ogóle jest bardzo bogate. Wiele wyrazów używanych w tym zabytku albo nie ma dokumentacji wcześniejszej albo poświadczona zostało tylko w tym typie zabytków, niektóre nie są notowane przez słowniki Miklosicha, Srezniewskiego. Oto niektóre z takich wyrazów: костѣнь (дѣбѣ великъ глѣбьин костѣнь 5a), кръстѣница (постави є прѣдѣ кръстѣницеѣ 4a), сиротка (оумершеамъ же онѣамъ, остахъ сиротка 7), подкрѣпне (иди въ покрѣпне горы сиѣ 5a), смрадѣль (въ смрадѣли семъ ги мон, и въ оубозѣки келѣи въкоушиши 12), лекчина (и сице видѣ старецъ лекчинѣ бывшѣа 13a), вѣлмо (вѣлмо прѣемъ на очию моею 13a), садовне (что ли прибытокъ мнѣ от ниѣже насадихъ виноградъ и садовна 17), сѣкрѣвица (осазавъ пазѣв и изатъ вѣнѣзѣшѣа трѣсть сѣ мнозѣамъ гноемъ и сѣкрѣвицеѣ 19a), зелѣце (обрѣте же сѣ тогда оу нею мало зелѣа и сѣтворшоу вратоу малое оно зелѣце, и сѣдше гадшоѣ 27), срѣдница (и не оукланѣи сѣ на десно ни на лѣво нѣ срѣдницеѣ стѣжи въ сѣнѣденѣи твоемъ 44a), врѣшиє (и дахъ єи части от врѣшина дѣбнаго 41), дѣлва (почрипаѣще наплѣните прочѣа дѣлвы 21), пѣпрѣца (врѣтит сѣ ѣко пѣпрѣца 55a), тиквица (вѣше же одѣанѣє єго иже ношааше, вѣнѣно гѣсто, и на кындѣо прѣмень висѣше и тиквица, и что сѣтъ тиквица иѣже носиши 55a), клѣпѣца (дѣлаѣще клѣпѣа ини же мѣрѣжне плѣтѣхѣа, доуѣзи же сѣти полацаахѣа 146), прѣлюбствовати (жена нѣкоего мѣжа прѣлюбствова 164a), вылка (бѣговонна вылка 88), ножна (авѣє мечъ свои вѣложи въ ножнѣ свои 140), ѣчмыкъ (шѣ погрѣєи сѣє въ пшеницѣ или въ ѣчмыкъ 82). Z wymienionych tu przykładowo wyrazów występujących w Pateryku Kompilacyjnym w Słowniku Miklosicha mają dokumentację poświadczeniemi z Pateryka Wiedeńskiego, zabytku redakcji serbskiej (XIV w.) następujące: костѣнь, кръстѣница, сиротка, лекчина, вѣлмо, сѣкрѣвица, зелѣце, срѣдница, врѣшиє, дѣлва, клѣпѣца, ѣчмыкъ. Nieznane słownikom Miklosicha i Srezniewskiego są wyrazy: смрадѣль, ножна, прѣлюбствовати.

Niektóre wyrazy w Pateryku Kompilacyjnym używane są w innym, nowym znaczeniu: W nowym znaczeniu występują wyrazy: гора 'las' (и ходѣшоу ємоу въ сѣщѣ горѣ тамо и сѣбираѣ дѣрѣва 84), кончець 'niteczka' вѣзнааше ѣже обрѣтааше или от гвозден или кончець или мѣкое от малыѣхъ вѣщєи 67), доушѣ 'ludzie' (то како азъ прѣзрѣти хоуѣа толико дѣшъ глѣдеамъ таѣщѣиѣхъ), цѣловати 'całować' (и поклонѣжѣше сѣа цѣловаахѣа нозѣ єго 22a, и вѣзана на ногу єго цѣловааѣци сиѣхъ 2a). W podanych tu wyrazach w języku bułgarskim zmiana znaczenia nastąpiła między XIII i XIV w.¹⁵

¹⁵ Pişę o tym w artykule Промени в лексиката на бѣлгарския език и отношєниєто на патриарх Евтимий към тях, Търновска книжовна школа. 1371—1971, Международен симпозиум, София 1974, s. 188—90.

Część słownictwa Pateryka Kompilacyjnego stanowią zapożyczenia. Są to zapożyczenia z języka greckiego i protobułgarskie. Element protobułgarski nie odgrywa większej roli w słownictwie Pateryka Kompilacyjnego. Zwraca tu uwagę *сѡкалница* 106 'kuchnia', wyraz utworzony od protobułgarskiej podstawy¹⁶ przy pomocy słowiańskiego przyrostka nom. loci *-nica*, wyraz ten poświadczony jest też w Pateryku Wiedeńskim. Protobułgarskiego pochodzenia przyrostek *-čii*¹⁷ występuje u trzech rzeczowników: *писчѣни* 62a, *плавчѣни* 52a, *чръпчѣниа* 149a, z których jeden *плавчѣни* nie poświadczony jest w słownikach Miklosicha i Srezniewskiego, pozostałe natomiast mają dokumentację z pateryków.

Oddziaływanie greckiego na język przekładów słowiańskich było bardzo poważne i znalazło ono odbicie zarówno w strukturze języka staro-cerkiewno-słowiańskiego jak i w słownictwie. W Pateryku Kompilacyjnym ilość greckich zapożyczeń jest znaczna. Oto niektóre z greckich wyrazów występujących w Pateryku Kompilacyjnym: *питакѣ* (и сѣдѣ отан ношѣж, и написа два питакѣ своѣж рѣжкож 134), *калѣгѣна* (*заоутра же пакы обрѣтохѣ калѣгѣна сѣ златомѣ оупѣстрѣны* 41, и овѣ оубо кожѣ овѣчѣ помѣтаашѣ под нозѣ его, инже калѣгѣж вѣ еже обоути сѣ добрыи же страдалецѣ 85a), *малѣдоуѣна* (*зрѣхѣж . . . мѣнѣхѣ . . . сѣдѣща вѣнѣ врдѣ црѣковныихѣ, и продажѣща малѣдоуѣна* 156), *вѣстѣнарѣ* (*яко же вѣзѣмѣ сѣхѣластикѣ злато вѣнесе вѣ вѣстѣнарѣ свои* 154a), *мѣлотарѣ* (*вѣзѣхѣ мѣлотарѣ мон и малѣ сочивѣа* 132a), *парамантѣ* (*единѣ же оубо от них ношаашѣ парамантѣ, два же дроугѣа, мантижѣ власѣны* 153), *парамонарѣ* (*оученикѣ же старѣца, мѣнѣше яко парамонарѣ покажѣеть црѣквѣ* 153a), *паракель* (*онже сѣмотрѣвѣ сказа емоу яко идеже сѣтварѣжѣтѣ вѣ паракели потрѣбѣжѣ тѣлеснѣж* 23), *спѣрида* (*вѣзѣхѣ же вѣ спѣридѣ мѣен малѣ сочивѣа квашѣна и изыдохѣ ношѣж* 132), *хѣлиада* (и златники трѣ хѣлиады 133a). W Pateryku Kompilacyjnym odnotowałem kilka wyrazów greckich oznaczających przedmioty codziennego użytku lub nazwy roślin, które albo w ogóle nie są znane z innych tekstów lub poświadczane są rzadko. Nie notowany przez żadne słowniki cerkiewnosłowiańskie jest np. wyraz *македонѣсѣ* (и по-

¹⁶ O protobułgarskich elementach w języku starocerkiewno-słow. zob. A. S. Lwow, *Иноязычные влияния в лексике памятников старославянской письменности (тюркизмы)*. Славянское языкознание. Доклады советской делегации к VII Междунар. съезду славистов, Москва 1973, s. 211—28. Co do etymologii wyrazu *sokalnica* por. M. Vasmer, REW II, s. 688 i Lwow, op. cit. s. 223—4.

¹⁷ O przyrostku *-čii* zob. A. Vaillant, *Le suffixe -čii*, *Prace Filologiczne XVIII*, 2, Warszawa 1969, s. 157—60. Vaillant podaje wszystkie wyrazy zawierające przyrostek *-čii* w języku scs. oraz z późniejszych tekstów cerkiewnosłowiańskich na podstawie słowników Miklosicha i Srezniewskiego.

сѣа севѣ нѣколинко македонисъ глѣмы коудимента 31а), капарѣ (былине во гадѣше старецѣ глѣмое капарѣ 21), лаканѣ (и повелѣ великаа принести лаканѣ и вѣлиавши водѣ топлѣ и былине нѣкое бѣговонно 22а). *Słabo udokumentowane są np. самарѣ (и възложисѣ на льва самарѣ имѣшь . Ѧ . скѣделники 19 — Synaj. кан'пини колѣрогы имоуць четыри 74об) і коудимента (и посѣа севѣ нѣколинко македонисъ глѣмы коудимента 31, и прѣложи сочиво квашено и былине глѣмое коудимента 155).*¹⁸

Przypatrzmy się pokrótce, w jakim stosunku pozostaje Pateryk Kompilacyjny do najstarszego zachowanego Pateryka, Pateryka Synajskiego, znanego nam z ruskiego odpisu z XII wieku¹⁹. Porównanie takie wypada zdecydowanie na niekorzyść Pateryka Kompilacyjnego. Pateryk Synajski pod każdym względem przedstawia tekst bardziej archaiczny. Zwróć tu uwagę na takie zjawiska językowe, jak np. konsekwentne użycie *supinum* възидохъ от монастырѣ въ сѣин градѣ цѣловатѣ сѣго крѣста 72, идѣше пакы пшеница продаятѣ 75, archaiczna forma czasownika *рѣсати*: псати 110об, нап'сано 144об, нап'санѣ 144об, нап'саховѣ 52, п'савѣ 146, нап'сахомѣ 47об, dobrze zachowana pierwotna fleksja rzeczownika i czasownika, archaiczna składnia²⁰. Słownictwo Pateryka Synajskiego przedstawia mieszanekę elementów leksykalnych archaicznych i nowych. Do archaicznych elementów zaliczyłbym np. taki wyraz jak *жльдь* (kilkanaście przykładów z derywatami таковыа дѣла жльди 11, въ сласть жльдьноуѣж 76 бол'шеж жльдь съдѣведемѣ 100, и не мози малѣ жльди дѣла погоубити тацѣхъ дѣлѣ 154. *Жльдь* jest wyrazem bardzo rzadkim. Chyba był właściwy pierwotnemu przekładowi Pateryka. Występuje w Pateryku Mihanowicia²¹. Notowałem go również w bardzo archaicznym tekście Triodu Szafaryka²², którego przekład wiąże się z działalnością Metodego lub jego ucznia Klemensa. Zasluguje na uwagę wyraz *оуболь* z **обль*: **обль* mający

¹⁸ O tych rzadkich wyrazach greckich piszę w artykule Към проблема за гръцките заемки в българския език. Славистични проучвания. Сборник в чест на VII Международен славистичен конгрес, София 1973, s. 274—76.

¹⁹ Posługuję się wydaniem Synajskiego Pateryka przygotowanym przez W. S. Gołyszzenko, W. F. Dubrowinę, Moskwa 1967, korzystałem częściowo z indeksu wyrazowego do tego zabytku opracowanego przez M. Dumitrescu Синайский патерик. Указатель слов и форм. I A—M, București 1973.

²⁰ Zabytek ten czeka dopiero na gruntowne opracowanie.

²¹ Miklosich (Lexicon 199) dokumentuje wyraz *жльдь* tylko 1 przykładem z Pateryka Mihanowicia (XIII w.): *оубѣтѣ чистѣ хлѣбѣ, велинѣ рыбы и вино различно и кондито и всѣ жльди*.

²² Zob. Йежи Русек, Из лексиката на среднобългарските триоди. Известия на Института за български език, кн. XVII, София 1969, s. 150.

dokładne kontynuanty w bułgarsko-macedońskim *vъbel*, *vъmbel* i w połabskim *vъbâl*²³. Pateryk Synajski zachowuje wyraz *комѣкати*, Kompilacyjny używa *причѣстати се*. Pateryk Kompilacyjny zastąpił starsze *vitati* i *žiti* nowszym *žitelъstvovati*, oba wyrazy znane są dobrze pisarzowi Pateryka Synajskiego. W Pateryku Synajskim roi się od grecyzmów. Zapożyczane są często wyrazy greckie mające oddawna słowiańskie odpowiedniki. Oto kilka z nich: скаиднія и ам'маси и кошница подаваше братни 37об, , възми рѣлицю и амини 62об, идохъ же въ сѣѣи сионъ въ оп'сенин 93об, како же о димотѣхъ 107, идеть къ поупоуоу 111, ни керна ни ризы 129, сънидохомъ от носоколинга дондеже вънидохомъ въ пѣр'гига боб, забыша мар'сипионъ 159.²⁴ Pateryk Kompilacyjny greckiech wyrazów używa miarę i stosunkowo mało. Poza terminami fachowymi, głównie z terminologii kościelnej, używane w tym zabytku greczyzmy stanowią część składową zasobu leksykalnego współczesnego języka bułgarskiego i macedońskiego, np. хилиада, самар, лакан, dziś tylko dialektycznie, literackie лерен poprzez tureckie jak i магданос з македонис.

Analiza językowa Pateryka Kompilacyjnego zachowanego w odpisie bułgarskim z XIV w. (rkps nr 1036 Biblioteki Narodowej w Sofii) potwierdziła słuszność wniosków, do których doszedł w 1927 r. Jeriomin iż Kompilacyjny Pateryk powstał w Bułgarii w XIV w., prawdopodobnie za panowania Iwana Aleksandra (1331—1365) w okresie wielkiego rozkwitu kulturalnego. Wysoki poziom przekładu nasuwa myśl, iż autorem jego musiał być pisarz o wysokich kwalifikacjach. Czy nie należy go szukać wśród poprzedników wielkiego reformatora i kodyfikatora bułgarskiego języka literackiego, patriarchy Eutymiusza. A może był nim starzec Joan z Ławry św. Atanazego, utalentowany tłumacz i redaktor nowych przekładów.

Swetlina Nikołowa wysuwając hipotezę o Metodejskim przekładzie Pateryka Kompilacyjnego usiłowała — jak pisze — zwrócić uwagę badaczy na możliwość, że Pateryk Kompilacyjny jest dziełem Metodego i w ten sposób skierować badania na słowiańskie Pateryki, by zweryfikować tę hipotezę. Jej zdaniem »категоричното ѝ потвърждаване или опровергаване е възможно само в резултат от

²³ O wyrazie tym zob. F. Sławski Болгарское *vъbel* : *убел* (о развѣтѣ первичного начального р). Исследования по славянскому языкознанию. Москва 1971, s. 444—49.

²⁴ O wyrazach greckich w Pateryku Synajskim pisała Dubrowina w artykule Из наблюдений над употреблением грецизмов в переводном тексте русской рукописи XI в. Источниковедение и история русского языка. Москва 1964, s. 44—58.

паралелното пълно проучване на текстовете на всички патерици. Частични изследвания върху отделни патерични сборници, каквито има натрупани достатъчно, не биха допринесли особено много да се намери окончателното решение на въпроса».²⁵ Mimo zastrzeżeń Nikołowej możemy powiedzieć: w wypadku Pateryka Kompilacyjnego wystarczyło zbadać pod względem językowym jeden tekst, by nieprzemyślaną hipotezę całkowicie odrzucić. W jednym natomiast można się zgodzić z bułgarską badaczką, że konieczne są wszechstronne studia nad tym niesłychanie ważnym zabytkiem.

S a ž e t a k

O TZV. KOMPILATORNOM PATERIKU

Autor je članak posvetio problemu kompilatornog («svodnog») paterika, slijedeći u tome osnovne postavke Jeriomina, a polemizirajući sa Svetlinom Nikolovom koja je u razradi ovoga problema otišla tako daleko, te je postavila novu hipotezu: da je kompilatorni paterik Metodijev prijevod. Autor se odlučno suprotstavlja argumentaciji Nikolove i u svojoj gramatičko-leksičkoj analizi istog rukopisa br. 1036 Sofijske Narodne bibl. pobija njezine zaključke. Gramatički arhaizmi koji bi udaljavali spomenik od suvremene mu norme ne postoje, već suprotno: u njemu se susreću brojne inovacije, koje inače nisu tako česte u tekstovima istog razdoblja.

---

²⁵ Ранните старобългарски преводи на патеричните сборници, s. 234.